

Humanitar elmlər

UOT 82-09

R.M.Abbasova
AMEA Folklor İnstitutu
irada.abbasova61@gmail.com

ƏBDÜLHAQ HAMİD VƏ HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞINDA DƏRVIŞ OBRAZI

DOI: 10.30546/170899876.72.2.2024.001

Açar sözlər: Ə.Hamid, H.Cavid, ədəbiyyat, folklor, din, təsəvvüf, dərviş, romantizm

Romantik ədəbiyyatda vaxtaşırı müraciət edilən simalardan biri də dərviş obrazıdır. Dərviş mənşə etibarilə dini mahiyyətə malik obraz olsa da, yazılı ədəbiyyata folklordan transformasiya etməkdədir. Dərviş folklor mətnlərində, əsasən, nağıl və dastanlarda rast gəlinir. Bu obraz mətnlərdə həm müsbət, həm də mənfi personaj kimi təqdim olunur; o, mürəkkəb poetik semantikaya malikdir. Bu Ə.Hamid və H.Cavidə bu mürəkkəb obrazdan müxtəlif mənaların ifadəsi üçün istifadəyə imkan vermişdir. Ə.Hamidin “Səbrü-səbat” əsərində və H.Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində biz hər iki müəllifin mənşə etibarilə dini folklorik bir obraz olan dərviş obrazına müraciət etməsi ilə qarşılaşırıq. Apardığımız tədqiqatlar nəticəsində belə bir qənaətə gəlirik ki, hər iki əsərdə rast gəlinən dərviş obrazlarında dini və folklorik obraz olan arxetip dərviş obrazının bəzi xüsusiyyətləri əks olunmuşdur. Və müəlliflər bu dərviş obrazlarını məhz həmin qəliblərdən yüksək ustalıqla istifadə edərək ərsəyə gətirmişlər.

Р.М.Аббасова

ДЕРВИШСКИЙ ПЕРСОНАЖ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.ХАМИДА И Х.ДЖАВИДА

Ключевые слова: А.Хамид, Х.Джавид, фольклор, литература, дервиш, религия, суфизм, романтизм

Дервиш – один из персонажей, часто упоминаемых в романтической литературе. Этот образ представлен в текстах как положительным, так и отрицательным персонажем: он имеет сложную поэтическую семантику. Это, в свою очередь, позволило А.Хамиду и Х.Джавиду использовать этот сложный образ для выражения различных смыслов в своих произведениях. Как в произведении А.Хамида «Сабру-сабат», так и в произведении

Х.Джавида «Шейх Санан» мы сталкиваемся с обращением обоих авторов к образу дервиша, который по своему происхождению является религиозно-фольклорным образом. В результате нашего исследования мы приходим к выводу, что некоторые черты архетипического образа дервиша, являющегося религиозно-фольклорным образом, нашли отражение в образах дервишей, встречающихся в обоих произведениях. И эти образы дервишей авторы создавали по этим слепкам с высоким мастерством.

R.M.Abbasova

DERVISH CHARACTER IN THE WORKS OF A.HAMID AND H.JAVID

Keywords: *A.Hamid, H.Javid, folklore, literature, dervish, religion, Sufism, romanticism*

Dervish is one of the characters that is frequently referred to in romantic literature. This image is presented in the texts as both a positive and a negative character: it has complex poetic semantics. This, in turn, allowed A. Hamid and H. Javid to use this complex image to express different meanings in their works. Both in A. Hamidin's work "Sabru-sabat" and in H. Javid's "Sheikh Sanan" work, we are faced with the appeal of both authors to the image of a dervish, which is a religious-folkloric image in its origin. And as a result of our research, we come to the conclusion that some features of the archetypal dervish image, which is a religious and folkloric image, are reflected in the dervish images found in both works. And the authors created these dervish images using those molds with high skill.

Giriş

Romantik ədəbiyyatda vaxtaşırı müraciət edilən personajlardan biri də dərviş obrazıdır. Bu, mənşə etibarilə dini mahiyyətə malik bir obraz olsa da, şübhəsiz, yazılı ədəbiyyata folklordan transformasiya etmişdir. Dərviş folklor mətnlərində, əsasən, nağıl və dastanlarda rast gəlinir. O, mətnlərdə həm müsbət, həm də mənfi personaj kimi təqdim olunur: o, mürəkkəb poetik semantikaya malikdir. Bu türk ədəbiyyatının böyük siması olan Ə.Hamid və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli şəxsiyyəti olan H.Cavid yaradıcılıqlarında müxtəlif mənaların ifadəsi üçün istifadəyə imkan vermişdir. Bu məqalədə H.Cavidin və Ə.Hamidin dramaturgiyalarında dərviş obrazının bədii məna xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə araşdırılacaqdır.

Tədqiqat

Yazılı və şifahi ədəbiyyatda dərviş obrazının prototipi kimi dini subyekt olan dərvişlərin kim olduqlarına nəzər salaq. Türk alimi N.Albayrak bu haqda yazır: "IX əsrdən etibarən kənar təsirlər nəticəsində islamla uyğun

gəlməyən bir sıra inanc, düşüncə və davranışlara malik bəzi dərviş birlikləri meydana çıxmışdır. Dərviş sözü termin olaraq müəyyən bir təriqətə daxil olan, onun yasa və törələrinə tabe olan şəxs deməkdir... Bunlar dilənərək dolanan, səfil həyat yaşayan, toplumun adətlərinə zidd davranmaqda zərər görməyən, lakin özlərinə “ərmiş” görkəmi verən şəxslərdir” (10, s. 21). Tədqiqatlar göstərir ki, dərvişlik orta əsrlərdə daha çox yayılmağa başlayıb. “Diyarbədiyar gəzən dərvişlər, əsasən, Allahın şəninə, peyğəmbərimiz və onun əhli-beytinin şərəfinə qəzəllər oxuyub, müqəddəsləri təbliğ edən mərsiyələr deyərmişlər” (11).

Dərvişlərin müxtəlif təriqətlərə məxsus olmalarından asılı olmayaraq, dərvişlik institutunun təməl prinsipləri eyni olmuşdur. Bu prinsiplərə görə, dərvişlər nəfsinə hakim olmağa, ruhi yetkinlik və mənəvi kamilliyə çatmağa çalışmalı idilər. H.Quliyev yazır: “Dərviş və dərvişlik anlayışlarında dini-təriqət semantikasi, mənəvi aləmlərlə bağlılıq, nəfs və ona qarşı mübarizə ideyaları əks olunmuşdur” (8, s.98).

Onlar bir kətan paltar və bir loxma çörəklə kifayətlənər, miskinlikləriylə öyünərdilər. İslam dünyasının ayrılmaz elementi olan dərvişlik institutu zaman keçdikcə ədəbiyyatda müxtəlif dərviş tipləri ilə paradiqmalaşmışdır. Müxtəlif ədəbi nümunələrə, nağıl, dastan, lətifəyə obraz kimi daxil olan dərviş tipləri əsrlər boyunca ictimai və dini həyatın əhəmiyyətli bir parçası olaraq öz varlıqlarını davam etdirmişlər. C.Bəydili (Məmmədov): “Dərviş – nağıllar aləmi ilə bağlı olan mifoloji əsaslı obrazdır. Nağıl, dastan ənənəsində o, Ulu (Yer) Ana kompleksindən gəlmə şaman obrazının atributlarını daşıyır... Bir sıra sehrli nağıllarda dərvişin Xızır, ağsaçlı nurani qoca kimi buta verməsindən onun o biri dünyaya məxsus varlıq olduğu da anlaşılar” (1, s.101).

Ak.M.Kazımoğlu-İmanov yazır: “İstər xeyri, istərsə də şəri təmsil edən sehrkar dərvişlərin qeyri-adi varlıq olduqlarını nəzərə çatdırmaq üçün nağılcı onları gözdən-könüldən uzaq olan xüsusi bir məkanla əlaqələndirir. “Ağ atlı oğlan” nağılında dərvişin yaşadığı yer “dərənin lap qurtaracağında, heç kəsin ağlına gəlməyən bir yer” kimi təsvir edilir” (6, s.49-67).

Folklor mətnlərində bəzən padşahlar da təğyiri-libas olaraq, dərviş qiyafəsini geyərək xalqın arasına çıxar, məmləkəti gəzər, gizlincə məmləkətin vəziyyətindən hali olurlar. Şəfəq Əliyeva qeyd edir ki, “paltarın, zahiri görkəmin magik gücünə inanan Şah Abbas, məlumdur ki, tanınmamaq üçün dərviş libasını geyinirdi. Dərviş libası geymiş adamın şah olduğunu isə heç kəs ağlına belə gətirə bilməzdi” (5, s.104).

Şamil Cəmşidov padşahın təğyiri-libas olmaq üçün niyə məhz dərviş obrazını seçməsinə belə izah edir: “Bütün nağıllarda, əksər hallarda Şah Abbas dərviş obrazında verilir. Bu, eyni zamanda dərvişlərin xalq arasında

ehtiram qazanmaları ilə əlaqədardır. “Dərviş Əli dostudur, ona ehtiram və xidmət vacibdir” fikri camaatı həmişə məşğul etmişdir” (3, s.26).

Dərviş obrazının rast gəlinəndiyi mənbələrdən biri də romantizm ədəbi cərəyanına aid bədii əsərlərdir. Şübhəsiz ki, romantik ədəbi əsərlərdəki dərviş obrazlarının prototipləri folklordakı dərviş obrazlarıdır. Çünki həmin əsərlərdəki dərviş obrazının qəlibləri folklordakı dərviş obrazı qəliblərinə uyğun gəlməkdədir.

Əbdülhaq Hamidin “Səbrü-səbat” dramında biz dərviş obrazı ilə qarşılaşırıq. Bir cariyə çərkəz qızı olan Raksaverə (Gülşəfana) aşiq olan Mehmet bəy atası və əmisinin etirazlarına baxmayaraq öz sevgisindən dönmür. Cariyəyə aşiq olan Mehmet bəyin atası onu öz qardaşı qızı Zəhra ilə evləndirməyə çalışır. Çünki Mehmet bəyin atası da Raksaverlə (Gülşəfanla) evlənmək istəyir, buna maneçilik törədə biləcək oğlunu bu yolla zərərsizləşdirmək istəyir. Məhz bu məqsədlə o Mehmet bəyi əmisigilə göndərir. Əmisi Mehmet bəyə qızı Zəhra ilə evlənməyi təklif edəndə Mehmet bəy buna qəti şəkildə etirazını bildirir. Mehmet bəyin atası da xəbər göndərir ki, əgər Zəhra ilə evlənməsə, onu övladlıqdan rədd edəcəkdir. Çıxılmaz vəziyyətdə qalan Mehmet bəy əmisinin evini tərk edir.

Dramın ikinci fəslinin ikinci məclisində Mehmet bəy qarşımıza dərviş qiyafəsində, dərviş obrazında çıxır. Əbdülhaq Hamid əsərdə dərviş obrazında olan Mehmet bəylə çayxanada rastlaşdığı Mehmet ağanın dialoqunda dərvişliyin bəzi sifətlərini obrazlarının dili ilə tamaşaçıya (və ya oxucuya) təqdim edir. Məsələn:

“Dərviş: Baba tütünün var mı tütünün? Bir lülə tütün verir misin bana?

Mehmet ağa: (Tütün kesesini Dərviş’e atarak) Al evlat. Al doldurçubuğu da keyfine bak. Benim elim açık, kesem boldur. (Dərviş torbasından kısa çubuğunu doldurduğu sırada) Sen ne yandan gelirsən böyle erenler?

Dərviş: Seyyah neredən gelir? Allah’ın kırlarından.

Dikran: Sade mi, şekerli mi?

Dərviş: Ne.. Allah’ın kırları mı?

Dikran: Hayır kahve!...Şekerli mi olsun sade mi?

Dərviş: Bedava olsun da ister şekerli yap ister zehirli!

(Dikran Mehmet Ağa’nın yüzünə bakar və)

Mehmet ağa: A be Ahmet’in öküzü gibi ne bakarsın? Bu kahvede her kesin borcunu kim verirse yine o verir be! Sen bana dua et be!... Sade olsun. Yorğuna sade kahve şekerlisinden tatlı gelir...(Dərvişə) Surete bakma siyrete bak demişler.. Sen dərviş değilsin.

Dərviş (Dikran’dan kahve alarak): Dərvişim baba, Dərvişim. Kalenderim, seyyahım. Äh! Ne vazifen? Niye kurcalayıp duruyorsun? Ne ne lazım senin baba?” (9, s.41)

Göründüyü kimi, burada biz dərvişin (Mehmet bəyin) dili ilə dərvişlərin Allahın çöllərində səyahət edən bir səyyah olduğunu eşidirik. Yeri gəlmişkən, daha əvvəl də qeyd etdik ki, dərviş sözünün hərfi mənası da səyahət edən adam anlamı daşımaqdadır (11).

Mehmet ağa ilə söhbətində Dərviş bir neçə dəfə özünün dərviş, bir səyyah olduğunu söyləyir:

“Dərviş (Dikran’dan kahve alarak): Dərvişim baba, Dərvişim. Kalenderim, seyyahım” (9, s.41).

“Dərviş: Seyyah neredən gelir? Allah’ın kırılarından” (9, s.42).

Əsərdən nümunə gətirilən misallarda Dərviş dünyanın hər tərəfini gəzən bir səyyah olduğunu qeyd etməkdədir. Təbii ki, öncə də qeyd etdiyimiz kimi, səyahət etmək dərvişliyin əsas əlamətlərindən biri olmaqdadır.

Yuxarıdakı dialoqda diqqəti çəkən nüans dərvişin yaşamının maddi tərəfləri ilə bağlı aşkara çıxan məqamlardır:

“Mehmet ağa: Ne o evlat? Başında sevdami var? Neye ah ve of çekiyorsun bakayım? Karnın mı tok değil? Koynunda kesen mi yok? Mangırın mı tükendi?

Dərviş: Mangır dediğin ne oluyor baba?..Benim mangırın eme lazım?

Mehmet ağa: Dərviş para ile biter her iş.. Şık-şık eden nalçadır, iş bitiren akçedir.

Dərviş: Senin gibi erler sağ olsun. Hangi köye kondumsa yiyecekten bol bir şey bulmadım. Doyduktan sonra ziyadesi haramdır” (9, s.42).

Çayçı Dikran dərvişə qəhvənin şəkərli və ya şəkərsiz olmasını soruşduqda dərviş “bedava”, yəni havayı, pulsuz olmasının əsas olmasını vurğulayır. Daha sonra Mehmet ağa dərvişə manqırının (pulunun) olub-olmadığını soruşduqda, dərviş pulun ona lazım olmadığını, kəndbəkənd gəzdiyini və hər yerdə Mehmet ağa kimi insanların sayəsində qarnını doyurduğunu qeyd edir.

Burada biz dərvişliyə xas bəzi xüsusiyyətləri – maddiyyata bağlı olmamaq, yoxsulluq, nəfs və ona qarşı olmaq və s.-ni müşahidə etməkdəyik.

H.Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində də biz dərvişlə qarşılaşan zaman Şeyx Sənanın ondan hansı təriqətə xidmət etdiyini soruşduğunun şahidi oluruq:

Şeyx Sən’an (dərvişə yaqlaşaraq):

Baba dərviş! Qılmayın, lütfən,
Bizi məhrum feyzi-söhbətdən...
Kimsiniz? Məsləkü təriqətiniz
Nə imiş? Söyləyin, rica edəriz...
Sən niçin həp sükutə mailsin?
Söylə bir, hanki dinə qailsin?

Hanki məzhəbdəsin, nəsin, kimsin?
Əcəba, hanki fikrə xadimsin? (2, s.146).

Dərviş isə Sənana belə cavab verir:

Bilinməz bən kimim, ey şeyxi-vala!
Fəqət pəjmürdə bir səyyahi-zarim,
Şəriətdən, təriqətdən kənarım,
Həqiqət istərim, yalnız həqiqət!
Yetər artıq şəriət, ya təriqət (2, s.146).

Göründüyü kimi, həm “Səbrü-səbat”, həm də “Şeyx Sənan” əsərində dərvişliyin əsas xüsusiyyətlərindən olan təriqət, mürşid, mürid, pir məsələlərindən söhbət açılmış və hər iki əsərdə dərvişlər heç bir təriqətə xidmət etməmələri, yollarının Haqq yolu olub da haqq, həqiqət axtarışında olmalarını bildirmişlər.

Ə.Hamidin “Səbrü-səbat” və H.Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində dərvişlərlə bağlı daha bir ortaq məqam aşiqliyin aşkar olunması məqamıdır. “Səbrü-Səbat” əsərində Mehmet ağa dərvişin aşiq olduğundan şübhələnir və bu barədə ona sual verir:

“Mehmet ağa: Bir gizli derdin var senin. Yüzünə baktıcığın apaçık gözüküyor. Alnının kara yazısı seçiliyor. Söylesene bana bakayım?.. Ha? Ne o öyle şaşkın-şaşkın ne bakıyorsun be? Mahsumsun, sana bu çağda gam ne imiş. Dərvişsin, evermezsin, karı kaydına düşmək senin için değil. Söylesene oğul, bir kızanın saçına gönül mü bağladın yoksa ha... Oynaşından mı ayrılık göründü? Yavuklundan mı oldun, ne oldun?” (9, s. 42).

“Şeyx Sənan” əsərində də buna bənzər dialoq vardır. Lakin burada “Səbrü-səbat” əsərindən fərqli olaraq dərviş Sənanın aşiq olduğunu söyləyir. “Qafqasyada, şimdiki Tiflis civarında” (2, s.147) dərvişlə qarşılaşan Şeyx Sənanın söhbəti maraqlı doğurur:

Şeyx Sən'an:

Təbii, səndə var bir xeyli əsrar,
Niçin məxfi tutar, qılmazsın izhar?
Nə var mərdümگیرiz olmaqda bilməm,
Nolur olsan bizəhəmrəh, həmdəm?

Dərviş

Birər əfsanədir hər bir sualın,
Gözündən bəllidir fikrin, xəyalın,
Gülər ruhunda bir yaldızlı xülya,
Sənin bir başqa sevda var başında...
Əgər fevqəlbəşər olmaq dilərsən,
Kənar ol daima cinsi-bəşərdən!..
(*Acı və laübalı bir qəhqəhədən sonra, müridləri göstərir.*)

Bu şaşqın xalqa əsla vermə zəhmət!
Fəqət yalnız bulun, ey tifli-hikmət!
(*kəskin və mə'nalı bir baqışdan sonra uzaqlaşmaq istər.*)

Şeyx Sən'an(ona yaqlaşaraq)

Aman, ey pir mürşid, mərhəmət qıl!

Dərviş(uzaqlaşaraq, böyük bir istiğna ilə)

Uzaq bəndən, uzaq, ey mərdi-qafil!

Tərəddüd runüma həp gözlərində,

Çəkil get! Yoq sədaqət sözlərində,

Vəfa yoq səndə, şeyxim, tez cayarsın,

Həmən, bir başqa xülyaya uyarsın (2, s.147).

Göründüyü kimi, bu dialoqda Şeyx Sənan dərvişlə söhbət etmək istəyir, onu bildiyi sirlərdən agah etməsini xahiş edir. Lakin dərviş Sənana “Sənin bir başqa sevda var başında... Vəfa yoq səndə, şeyxim, tez cayarsın, həmən, bir başqa xülyaya uyarsın” deməklə onu vəfasızlıqda ittiham edir, tezliklə Allah yolundan çəkiləcəyini və başında Allah sevgisi yox, başqa bir sevgi (təbii ki burada söhbət qadına olan sevgidən gedir) olduğunu deyir. Əslində burada biz dərvişin gələcək haqqında informasiya vermə xüsusiyyətini müşahidə edirik. Burada dərvişlərin həmçinin bəxtvermə və butavermə xüsusiyyətlərinin rudiment şəklində qalıqları da müşahidə olunur. Çünki məhz bu dialoqdan sonra Şeyx Sənanın Xumara aşiq olması və bəxtinin də dəyişildiyi labüdləşir.

M.Kazımoğlu yazır: “Gürcüstanda hadisələrin sakit axardan çıxıb qəflətən gərginləşməsinə Xumarla yanaşı, dərviş də əsaslı təsir göstərir. Çünki Xumar kimi, Dərviş də əsərdə yarı real, yarı mistik şəkildə (yəni sakral varlıq biçimində) təqdim olunur. Mələk qiyafətli Xumar mifoloji mətnlərdəki pəri qızları xatırlatdığı kimi, gizli mətləblərdən xəbər verən Dərviş də mifoloji mətnlərdəki pay verən dərvişləri, bir alma ilə sonsuz adamlara övlad bəxş edən dərvişləri xatırladır” (7, s.28-29).

Kamran Əliyev həmin situasiya ilə bağlı yazır: “Beləliklə, H.Cavidin “Şeyx Sənan” faciəsində çox az görünməsinə baxmayaraq, Dərviş obrazı bədii strukturda son dərəcə mühüm yer tutur və ciddi bədii yük daşıyır” (4, s.113).

Hər iki tədqiqatçı məhz dərvişin Şeyx Sənan xüsusi informasiya ötürməklə sanki onun həyatındakı gələcək dəyişikliklərin əsasının qoyulduğunu qeyd edir.

“Səbrü-səbat” əsərində də “Şeyx Sənan”dakı kimi dərvişlə bir qadına aşiq olma barəsində mükəlimə, dialoq vardır. Lakin fərq ondan ibarətdir ki, əsərin birində dərviş qarşı tərəfə aşiq olduğunu, digər əsərdə isə qarşı tərəf dərvişə aşiq olduğunu söyləyir.

Göründüyü kimi, cənazə üzərində ağlaşan camaata əslində o cənazələrin torpaqdan fərqi olmadığını və onlar üçün ağlayıb, ahu-fəğan qoparmağın əbəs olduğunu, əsl Xumarla Sənanın isə artıq göylərdə mələk kimi rəqs etdiklərini söyləyir. Həmçinin dərviş onu da qeyd edir ki, Xumarla Sənanın indiki halını, yəni səmada mələk kimi rəqs etdiklərini vicdanı kor olanlar görə bilməzlər. Burada dərvişin kəramət göstərmə xüsusiyyətinin şahidi olur.

Nəticə

Həm Ə.Hamidin “Səbrü-səbat” əsərində, həm də H.Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində biz müəlliflərin mənşə etibarilə dini-folklorik və romantik obraz olan dərvişə müraciət etməsi ilə qarşılaşırıq. Burada əsas fərq ondan ibarətdir ki, “Səbrü-səbat” əsərindəki dərviş obrazı əsərin baş qəhrəmanının – Mehmet bəyin öz kimliyini gizlətmək məqsədi ilə təgyiri-libas olması nəticəsində meydana çıxmışdır. Yəni əsərdə yalançı dərvişlik etmə situasiyası mövcuddur. Ə.Hamid əsərdə dərvişlibas olan Mehmet bəyi dərvişliyin əsas xüsusiyyətləri ilə “yükəyə bilmişdir”. Apardığımız tədqiqat nəticəsində belə bir qənaətə gəlirik ki, hər iki əsərdə rast gəlinən dini və folklorik obraz olan arxetip dərviş obrazının bəzi xüsusiyyətləri qabarıq əks olunmuşdur. Müəlliflər bu dərviş obrazlarını məhz həmin qəliblərdən yüksək ustalılıqla istifadə edərək romantik səviyyəyə gətirmişlər. Burada Ə.Hamid və H.Cavid yaradıcılığının romantik yaxınlığı və özünəməxsusluğu özünü göstərməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Bəydili (Məmmədov) C.* Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 s.
2. *Cavid H.* Əsərləri: 5 cildə, II c., Bakı: Lider, 2005, 352 s.
3. *Cəmşidov Ş.* Azərbaycan yazılı dastan abidələrinin tədqiqi. Bakı: Nurlan, 2002, 187 s.
4. *Əliyev K.* Folklor kitabı. Əsərləri: 10 cildə, VI c., Bakı: Elm və təhsil, 2019, 432 s.
5. *Əliyeva Ş.* Azərbaycan folklorunda şah Abbas obrazı: Filol. üz. fəls. dok. ... diss. Bakı, 2015, 176 s.
6. *Kazımoğlu M.* Dərvişlər: Sehrkarlıq və oyunbazlıq // “Dədə Qorqud”. Elmi-ədəbi toplusu, Bakı: Səda, 2005, № 4, s.49-67
7. *Kazımoğlu M.* Hər baxışda bir mələk... “Hüseyn Cavid və mifoloji düşüncə” silsiləsindən ikinci yazı / “525-ci qəz.”, Bakı, 2010, 24 aprel, s.28-29
8. *Quliyev H.* Azərbaycan folklorunda müdrik qoca arxetipi: Filol. üz. fəls. dok. ... diss. Bakı, 2014, 193 s.
9. Abdülhak Həmid Tarhan'ın Tiyaatroları-I. Sabr u Sebat / İçli kız / Liberte / Yedigâr-ı harb. Hazırlayan: İnci Enginün. İstanbul, Dergâh Yayınları. 1998, 334 s.

10. *Albayrak N.* Ansiklopedik halk edbiyyatı sözlüğü. İstanbul: Leyla ile Mecnun yayıncılık, 2004, 540 s.
11. <https://az.wikipedia.org/wiki/dərviş>

Redaksiyaya daxil olub 06.05.2024